

Resumé

Evropské dějiny jsou charakteristické prolínáním kultur, vzájemným obohacováním i tragickými konflikty. Obraz „druhého“, ať již pozitivní či negativní, mnohdy rozhodoval o podobě vzájemného soužití v multietnickém evropském prostoru. Velmi výrazně poznamenal zejména region střední Evropy, kde hranice států nemohly nikdy vymezovat jednolitá národní společenství.

Vzájemné obrazy evropských národů, především těch sousedních, jsou od poloviny devadesátých let systematicky sledovány týmem Blaženy Gracové a Denisy Labischové z Ostravské univerzity.

Cílem této monografie bylo postihnout proměny vědomostí a postojů zkoumané skupiny respondentů k vybraným aspektům evropanství a charakterizovat některé rysy reality dějepisného vyučování na školách, především zohledňování principu multiperspektivity a míru akcentování interkulturních témat.

V teoretické části je osvětlen edukační kontext výzkumného šetření. Zaměřily jsme se především na pojetí interkulturního vzdělávání a výchovy k evropanství v současném českém kurikulu. Stručně jsou představeny také dosavadní sociologické a oborově didaktické výzkumy dotýkající se zkoumané problematiky, které byly uskutečněny zejména v českém prostředí. Ve druhé části je představena metodologie výzkumů a jsou analyzovány výsledky dvou paralelně realizovaných šetření, které byly součástí výzkumného projektu *Multikulturní aspekty vzdělávání v sociálně humanitních předmětech a jejich odraz v historickém vědomí studující mládeže*.¹ V závěru textu jsou formulována doporučení pro optimalizaci výuky dějepisu na základních a středních školách.

Hlavním cílem projektu realizovaného v roce 2011 bylo zjistit proměny národní identity a postojů vůči příslušníkům etnických menšin žijících na území ČR a vůči jednotlivým evropským národům po vstupu ČR do EU. Dále jsme se pokusily odhalit multikulturní aspekty historického vědomí studující mládeže v různých regionech ČR (komparace výsledků výzkumu) a postihnout vliv školní výuky dějepisu a dalších sociálně humanitních předmětů na formování multikulturních postojů a hodnot

---

¹ Realizace výzkumu byla financována MŠMT v rámci dotačního programu *Podpora vzdělávání v jazycích národnostních menšin a multikulturní výchovy v roce 2011*. Řešitelka Denisa Labischová, spoluřešitelka Blažena Gracová.

Po analýze projektového záměru byl zvolen smíšený výzkumný přístup a jako optimální se jevila realizace dvou paralelních výzkumů *Vědomí evropanství u české studující mládeže po vstupu do Evropské unie* a *Výzkum historického vědomí a aspektů multikulturality ve vztahu ke školní výuce* vzhledem k tomu, že jeden dotazník by nemohl pojmut celý výzkumný problém a jeho rozsah by přesahoval přijatelné množství zkoumaných položek. Bylo tak možno rozšířit záběr výzkumu na širší kontext interkulturních aspektů utváření občanského a historického vědomí.

Celkový zkoumaný vzorek zahrnutý do obou výzkumů byl poměrně rozsáhlý, zahrnoval 2947 respondentů, čímž se řadí mezi výzkumy v české oborové didaktice dějepisu spíše ojedinělé. Až dosud bylo zohledňováno, jaký vliv má na názory a postoje žáků interpretace dějin v základním edukačním médiu. Nově jsme vzhledem k působení mnoha dalších faktorů, mezi nimiž zaujímá specifické postavení výklad učitele, oslovily vedle různých skupin studující mládeže také pedagogy.

Zkoumaný soubor sestával z respondentů z devíti regionů České republiky. V prvním šetření to byli žáci devátých ročníků základních škol (126), třetích ročníků středních odborných škol s výukou dějepisu (111) a třetích ročníků čtyřletých, popřípadě odpovídajících ročníků víceletých gymnázií (218).

Druhý výzkum zahrnoval celkově 2524 respondentů, z toho 710 žáků základních škol (14–15 let), 624 žáků gymnázií (17–18 let), 486 žáků středních odborných škol (17–18 let), 347 vysokoškolských studentů učitelství dějepisu a 257 učitelů dějepisu základních a středních škol.

Pro co nejkomplexnější postižení zkoumaného problému byl zvolen smíšený výzkumný přístup kombinující kvalitativní (focus groups a in-depth interviews) a kvantitativní (dotazník) postupy. Výsledky byly statisticky zpracovány ve speciálních programech *Remark Office OMR* a *Statistical Package for the Social Sciences*.

Empirické šetření *Vědomí evropanství u české studující mládeže po vstupu do Evropské unie* realizované s odstupem devíti let potvrdilo poměrně ustálené postoje české mládeže k USA jako nejvýznamnějšímu faktoru řídicímu světové dění. Zároveň však dokazuje reflexi mladých lidí a jejich uvědomování si významu dominantních států Evropy, potažmo EU, na život v České republice. Potvrdily se i poměrně stabilní postoje české studující mládeže vůči ostatním evropským národům. Nejsympatičtějšími jsou pro mladé Čechy Slováci, tradičně Němci jsou stále vnímáni jako národ nejméně oblíbený. Přisuzované konkrétní vlastnosti jakožto typické nebo

naopak netypické atributy příslušníků námi sledovaných evropských národů, vykazují rovněž patrnou stabilitu. Mezi charakteristikami, které respondenti přisuzovali jednotlivým národům, převažovaly ty pozitivní. Postoje vůči obyvatelům evropských zemí se tak u české studující mládeže jeví jako přátelské. Z tohoto pohledu můžeme dnešní mládež označit za multikulturní a tolerantní vůči jinakosti ostatních národů. I soužití a společné vztahy s okolními zeměmi se dle nich jeví jako perspektivní. Na straně druhé je však nutno poukázat na nedostatečnou míru tolerance k některým menšinám žijícím na našem území, především vůči Romům. Zhoršení obrazu těchto spoluobčanů v očích žáků a studentů, které naše šetření prokázalo, můžeme vzhledem ke snaze spokojeného soužití a integrace této minority do české společnosti považovat za alarmující.

Heterostereotypy evropských národů jsou s výjimkou Slováků charakterizovány menším počtem příznaků, nebo se omezují jen na dvě či dokonce jen jedinou významně vnímanou vlastnost (zbožnost u Poláků, alkoholismus u Rusů). Zde je tedy patrná jistá strnulost obrazu známějších národů ve vědomí mladých lidí, vyplývající často více z historické než vlastní zkušenosti. Český sebeobraz obsahuje řadu pozitiv, které jsou mladými lidmi požadovány i od „ideálního Evropana“. Čeští žáci a studenti si uvědomují vysokou hodnotu vzdělanosti, tolerance a přátelskosti pro efektivní soužití všech Evropanů v rámci jediného společenství. Ani sebekritičnost naší mládeže nechybí a nutí je k zamyšlení se nad nedostatky českého charakteru.

Mladí lidé si uvědomují význam historických událostí pro postupné sbližování evropských států. Oceňují také vklad nejen zahraničních, ale i českých osobností (V. Havel, T. G. Masaryk) pro mírovou koexistenci evropských národů. Představy o tom, co ČR přineslo členství v EU, jsou poměrně realistické. Mladá generace si je vědoma, že nic není jen černé nebo bílé, a reflektují jak pozitiva, tak i negativa, která s sebou členství v EU přináší. Obávají se především nebezpečí spojeného s migrací a přistěhovalectvím, nežádoucí je podle nich i komplikace administrativy, nařizovaná orgány EU. Na druhé straně však chtějí využívat výhod, které jim EU poskytuje (větší bezpečnost země a ekonomické výhody). Proto by ve většině případů chtěli v unii setrvat. Další vývoj integrace však vyvolává i určité obavy, což dokazuje radikální odmítnutí eura jako měny ČR respondenty v našem šetření. Většina mladých lidí se považuje za Evropany, ovšem ctí i domácí tradice a přiklání se k uznávání národní identity.

Respondenti ovšem neprokázali přílišné vědomosti o procesu formování evropských struktur, jakož i o aktuálním dění v EU. Připustili značný význam školy, největší hned po internetu a masmédiích. Z předmětů jejich informovanost o historii, integraci a EU vůbec nejsilněji ovlivňuje občanská výchova a základy společenských věd. Avšak realita vědomostní úrovně je vzdálená obsahu učebnic dějepisu, občanské výchovy a základů společenských věd. V této oblasti spatřujeme největší rezervy.

Důraz na evropskou dimenzi ve výuce dějepisu a společenských věd vůbec se i dnes, devět let po vstupu naší země do EU, snad ještě více než dříve jeví jako žádoucí. Chceme-li být Evropany, musíme také Evropu znát. Poznání je nejdůležitějším předpokladem pochopení. Obsahem školního vzdělávání by však neměla být pouze historická fakta, vztahující se k EU a jejímu postupnému konstituování. Nezbytné je především souznění s hodnotami, charakteristickými pro toto společenství. Studující by měli být také vedeni k uvědomování si nadnárodní identity Evropana a být podněcováni ke sledování aktuálního dění na půdě EU, jakož i vztahu naší země k ní. Úloha výchovy k občanství je v tomto ohledu nezastupitelná. Kladení důrazu na žádoucí hodnoty a postoje v rámci evropské dimenze ve vzdělávání je důležitá pro učení se toleranci a respektování jinakosti, stejně jako schopnosti komunikovat s lidmi různých národností. Je proto podstatné, aby témata spojená s evropanstvím nezaujímal v rámci českého vzdělávacího systému jen okrajové postavení, ale aby jim byla vyhrazena dostatečná časová dotace a odpovídající pozornost ze strany pedagogů.

Jak naznačují vybrané dílčí výsledky *Výzkumu historického vědomí a aspektů multikulturality ve vztahu ke školní výuce*, doznala podoba historického vědomí české školní mládeže od realizace mezinárodního výzkumu *Mládež a dějiny* mnoha proměn. Zájem mladé generace se dnes upíná mnohem častěji ke světovým dějinám (v letech 1995/1996 to byly spíše dějiny národní) a v této své preferenci se žáci do značné míry rozcházejí se svými pedagogy.

Evropská dimenze dějepisného vzdělávání, která představovala aktuální téma pedagogických teorií na počátku 21. století, je oblíbená zejména u univerzitních studentů. Vzhledem k současným trendům v didaktice dějepisu byla prokázána relativně nízká atraktivita dějin regionálních, a to především v odpovědích gymnazistů, zcela nejmenší zájem pak projevíli respondenti o dějiny širšího, přeshraničního regionu (např. Slezska, tzv. euroregionů, střední Evropy). Toto

zjištění by se mělo stát podnětem pro častější zohledňování regionální perspektivy v dějepisném vyučování, neboť právě na této látce lze uplatnit multiperspektivní přístup a tematizovat dějiny interkulturních kontaktů.

Z tematického hlediska patří k poměrně oblíbeným dějiny každodennosti, čehož by bylo vhodné využívat pro hlubší zaměření na interkulturní otázky, genderová témata, dějiny etnických menšin apod. Co se týče preferovaného období, patří k nejatraktivnějším etapám lidských dějin 20. století, také zde se nabízí obrovský motivační potenciál pro akcentaci interkulturních témat.

Je nesporné, že úcta k významným osobnostem etnických menšin žijících na našem území do značné míry napomáhá pozitivnějšímu nahlížení na příslušníky tohoto etnika. Více než čtyři pětiny dotázaných, a to včetně učitelů dějepisu na základních a středních školách, však nevedly žádnou z historických postav slovenských, německých, polských, židovských či romských.

Za nejvhodnější formu prezentace historie a kultury etnických menšin žijících na našem území pokládají respondenti ponejvíce folklórní festivaly, ale také speciální pasáže v učebnicích a různé další knižní publikace, naopak za zbytečné jsou považovány především dvojjazyčné názvy v etnicky smíšených oblastech.

Jednoznačně nejpozitivněji jsou zkušenosti z osobního kontaktu hodnoceny v případě Slováků, pozitivní je také pohled na Poláky. V hodnocení Vietnamců a Ukrajinců převládá neutrální postoj, nejvíce negativních odpovědí bylo zaznamenáno u etnika romského.

Co se týče otázky násilné asimilace příslušníků různých etnik (zákaz kočování Romů z roku 1958), je většina respondentů přesvědčena, že změna životního způsobu menšinových skupin nemůže být vynucena legislativně. Jde tedy o postoj korespondující se současným, tzv. transkulturním pojetím interkulturního vzdělávání.

Shrneme-li naše zjištění z položek týkajících se aktuální podoby školního dějepisu, pak můžeme konstatovat, že interkulturní témata jsou větší měrou reflektována na školách v regionech, kde žily či žijí početné národnostní menšiny. Citlivost tematiky česko-německých vztahů má svůj odraz v preferování této problematiky v místech častějšího kontaktu s příslušníky nejsilnějšího a nejlivnějšího souseda. Otázky související s polskou menšinou jsou aktuální pouze na Těšínsku a není jim věnována dostatečná pozornost mnohdy ani v bezprostředním

sousedství s Polskem. Jednoznačně nejatraktivnějším interkulturním tématem je historie Židů, ostatně i nejnovější dějepisné učebnice mapují systematicky a v obsáhlých pasážích minulost tohoto kulturně nesmírně zajímavého etnika. Překvapivé je pro nás zjištění, že na Ostravsku jsou zmínky o minulosti různých etnických menšin ve školním dějepise jen sporadické, přestože region v minulosti zahrnoval Němce, Židy, Poláky, posléze Slováky a Romy. Pokud bychom analyzované položky našeho dotazníku směřovali k žákům základních škol, možná by byl výsledek odlišný. Ostatně v Ostravě existuje i základní škola s regionálním zaměřením. Problém zřejmě spočívá ve snaze vyučujících gymnázií připravit své svěřence k maturitě a na případné přijímací pohovory na VŠ, proto upřednostňují obecnou historii a české dějiny, z nichž lze očekávat testové úlohy či otázky u ústního zkoušení. S regionální historií ani s problematikou interkulturních vazeb se při této příležitosti příliš nepočítá. Při z pohledu učitelů nedostatečné hodinové dotaci předmětu dějepis jsou pak některá témata vědomě odsouvána do pozadí.

Shrňme-li výsledky průzkumu z aspektu uplatňování multiperspektivity ve výuce dějepisů, pak lze konstatovat, že jistý posun v důrazu na preferovanou zásadu se již projevuje. Většina učitelů se o to pokouší, především pokud jde o události zásadního významu, v případě kontroverzních událostí s větším dopadem v rámci regionu alespoň v lokalitách, jichž se to bezprostředně dotýkalo. Určitou skepsi však vyvolává skutečnost, že ochotu vyplnit náš dotazník projevila spíše učitelská elita, účastníci se řady vzdělávacích seminářů a letních škol, které skýtaly příležitost je oslovit, stejně tak prostřednictvím Asociace učitelů dějepisů. Je tedy pravděpodobné, že současná realita naplňování multiperspektivního přístupu bude více odpovídat procentům deklarovaným studenty, nebo v nejlepším případě bude na uváděných průměrných hodnotách.

V závěru publikace byly formulovány určité priority, na něž by měly oborové didaktiky sociálně humanitních disciplín své bádání zaměřit především:

Je nezbytné rozvíjet kvalitní oborové didaktický empirický výzkum jako východisko pro další rozvíjení teorie výchovy k evropanství. Výzkum by měl být orientován zejména na zjišťování aktuální podoby implementace průřezového tématu Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech do výuky výchovy k občanství, dějepisů a zeměpisů, na postojovou orientaci a zájem žáků i učitelů o evropská témata, na vybrané aspekty regionální, národní a evropské identity, na

znalosti žáků v oblasti politických, ekonomických, právních a kulturně-historických souvislostí evropského integračního procesu. Žádoucí je dále zkoumat a hodnotit edukační materiály (především učebnice výchovy k občanství, resp. základů společenských věd, zeměpisu a dějepisu) z hlediska zpracování evropské dimenze.

Před oborovými didaktiky a pedagogy stojí důležitý úkol vytvořit vyváženou koncepci výchovy k evropanství zohledňující vedle kognitivní také postojovou a dovednostní složku vzdělávání, na jejímž základě by mohla být revidována a inovována současná podoba kurikula (rámcových vzdělávacích programů). Žádoucí je také propracovat širší vymezení evropské dimenze, zahrnující vedle institucionálního a politického vývoje evropské integrace také sféru sociální a kulturní (nejen ve smyslu kultury „vysoké“), prohloubit interkulturní aspekty vzdělávání a multiperspektivní přístup k interpretaci společných dějin i aktuálních problémů evropské společnosti.

Výchova k demokratickému evropskému občanství by se měla stát integrální součástí transkulturně pojatého interkulturního vzdělávání, přičemž jako jedna z cest pro efektivní naplnění jejích cílů se jeví integrace stávajících průřezových témat Multikulturní výchova a Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech do jednoho revidovaného průřezového tématu, přičemž zohledněny by měly být rovněž přesahy do Výchovy demokratického občana, případně Osobnostní a sociální výchovy.

Výše uvedené není možné bez zintenzivnění spolupráce odborníků-didaktiků (včetně zapojení do mezinárodních výzkumných týmů) v této oblasti (tvorba a výzkum učebnic a metodických materiálů, výměna zkušeností s realizací evropské dimenze, komparativní analýzy jednotlivých národních modelů evropské dimenze v jednotlivých zemích).

Učitelé na základních a středních školách by měli mnohem více věnovat evropské dimenzi ve vzdělávání pozornost, která se u nás v současnosti uplatňuje spíše v předmětech výchova k občanství, resp. základy společenských věd. V její implementaci do školního dějepisu spatřujeme největší rezervy. Jak naznačují výsledky šetření, je nezbytné posílit vědomostní složku vzdělávání, protože respondenti neprokázali přílišné vědomosti o procesu formování evropských struktur, jakož i o aktuálním dění v EU. Je nesporné, že chceme-li být Evropany, musíme také Evropu znát. Poznání je nejdůležitějším předpokladem pochopení. Obsahem školního vzdělávání by však neměla být pouze historická fakta, vztahující se k EU a jejímu postupnému konstituování. Nezbytné je především souznění

s hodnotami, charakteristickými pro toto společenství. Studující by měli být také vedeni k uvědomování si nadnárodní identity Evropana a být podněcováni ke sledování aktuálního dění na půdě EU, jakož i vztahu naší země k ní. Kladení důrazu na žádoucí hodnoty a postoje v rámci evropské dimenze ve vzdělávání je důležitá pro učení se toleranci a respektování jinakosti, stejně jako schopnosti komunikovat s lidmi různých národností.

Výsledky výzkumu naznačují, že regionální dějiny se netěší příliš velké oblibě mezi žáky, studenty ani učiteli našich škol, přitom právě tato geografická dimenze nabízí příležitost pro prezentaci historie interkulturních vztahů. Žádoucí je posílit nejen problematiku dějin místních (zejména v regionech s výrazným zastoupením různých etnických skupin v minulosti i v současnosti), nýbrž také dějiny tzv. příhraničních regionů („na pomezí“) a euroregionů. Je otázkou, zda tento nedostatečný zájem není způsoben malým prostorem, který jim učitelé dějepisu ve svých hodinách vyhrazení, a žáci pak možná nemají představu, jak podnětná a zajímavá může regionální látka být.

Regionální a interkulturní tematika otevírá prostor pro uplatňování principu multiperspektivity v poznávání historie v rámci školní výuky. V současné době učitelé takto postupují spíše u klíčových mezníků českých dějin a problémy týkající se pouze části území (např. spor o Těšínsko) ponechávají výrazně stranou.

Z výzkumu dále vyplývá, že dějinám etnických menšin žijících na našem území, ale také jiných sociokulturních skupin (žen, dětí, náboženských skupin) je věnována jen okrajová pozornost (např. znalost významných osobností těchto národností je velmi nízká). Souvislost mezi množstvím informací v základním edukačním médiu a znalostmi žáků je více než zřejmá (samotní učitelé deklarovali výraznou pozornost židovské tematice, což se promítlo i do znalostí školní mládeže).

Přesto se jako optimální řešení nejeví stálé rozšiřování obsahu učebnic, ale stejnou funkci mohou naplnit vhodné metodické přístupy, především metody aktivního „objevujícího“ učení s důrazem na osobní zkušenosti, metody umožňující interkulturní porozumění a rozvíjející samostatné a kritické myšlení žáků, projektové a exkurzní vyučování, oral history, akcent na rodinnou historii, zdůraznění genderových témat a přesahy do mediální výchovy.

Výsledky tohoto empirického šetření mohou být pro vyučující inspirací, na co se při předávání poznatků vztahujících se k problematice evropanství zaměřit a

kterým tématům věnovat větší pozornost. Může sloužit i jako inspirační zdroj pro další výzkumy v této oblasti.